

Τίτλος μαθήματος:

Η φιλοσοφία ως θεραπεία: Ο Αριστοτέλης και οι Στωικοί για τα πάθη της ψυχής και τη θεραπεία τους. Σύγχρονες αναγνώσεις.

Μάθημα 7^ο

Στωικοί: Αρετές, κακίες, αδιάφορα. Τα είδη των συναισθημάτων: πάθη και ευπάθειες.

Διδάσκων:

Πουλακίδας Παναγιώτης

panroulakidas@gmail.com

1. Αρετές και αδιάφορα

Απόσπασμα 1

Διογένης Λαέρτιος 7.101 – 103: «τῶν δ' ὄντων φασὶ τὰ μὲν ἀγαθὰ εἶναι, τὰ δὲ κακά, τὰ δ' οὐδέτερα. Ἀγαθὰ μὲν οὖν τάς τ' ἀρετάς, φρόνησιν, δικαιοσύνην, ἀνδρείαν, σωφροσύνην καὶ τὰ λοιπά· κακὰ δὲ τὰ ἐναντία, ἀφροσύνην, ἀδικίαν καὶ τὰ λοιπά. οὐδέτερα δὲ ὅσα μήτ' ὠφελεῖ μήτε βλάπτει, οἷον ζωὴ, ὑγίεια, ἡδονή, κάλλος, ἰσχύς, πλοῦτος, εὐδοξία, εὐγένεια· καὶ τὰ τούτοις ἐναντία, θάνατος, νόσος, πόνος, αἴσχος, ἀσθένεια, πενία, ἀδοξία, δυσγένεια καὶ τὰ παραπλήσια».

Μετάφραση: Από τα πράγματα που υπάρχουν, λένε [ενν. οι Στωικοί], κάποια είναι αγαθά, κάποια κακά, κάποια ουδέτερα. Αγαθά είναι οι αρετές, όπως η φρόνηση, η δικαιοσύνη, η ανδρεία, η σωφροσύνη και οι υπόλοιπες. Κακά είναι τα αντίθετα τους όπως η αφροσύνη, η αδικία και τα υπόλοιπα. Ουδέτερα είναι αυτά που ούτε ωφελούν, ούτε βλάπτουν όπως η ζωή, η υγεία, η ηδονή, η ομορφιά, η δύναμη, ο πλούτος, η δόξα, η ευγένεια αλλά και τα αντίθετα τους όπως ο θάνατος η αρρώστια ο πόνος, η ντροπή, η ασθένεια, η πενία, η κακή φήμη, η ταπεινή καταγωγή και τα παραπλήσιά τους.

Απόσπασμα 2

Διογένης Λαέρτιος 7.103.1-5: «ὡς γὰρ ἴδιον θερμοῦ τὸ θερμαίνειν, οὐ τὸ ψύχειν, οὕτω καὶ ἀγαθοῦ τὸ ὠφελεῖν, οὐ τὸ βλάπτειν· οὐ μᾶλλον δ' ὠφελεῖ ἢ βλάπτει ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ὑγίεια· οὐκ ἄρ' ἀγαθὸν οὔτε πλοῦτος οὔθ' ὑγίεια. ἔτι τέ φασιν, ᾧ ἔστιν εὖ καὶ κακῶς χρῆσθαι, τοῦτ' οὐκ ἔστιν ἀγαθόν· πλούτῳ δὲ καὶ ὑγείᾳ ἔστιν εὖ καὶ κακῶς χρῆσθαι· οὐκ ἄρ' ἀγαθὸν πλοῦτος καὶ ὑγίεια».

Μετάφραση: Γιατί ακριβώς όπως χαρακτηριστική ιδιότητα της θερμότητας είναι να θερμαίνει και όχι να ψύχει, έτσι χαρακτηριστική ιδιότητα του αγαθού είναι να ωφελεί και όχι να βλάπτει. Ο πλούτος και η υγεία δεν ωφελούν περισσότερο από όσο βλάπτουν και συνεπώς ούτε ο πλούτος ούτε η υγεία είναι αγαθά. Επιπλέον, όπως λένε, αυτό το οποίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί είτε με καλό είτε με κακό τρόπο δεν είναι αγαθό. Ο πλούτος και η υγεία είναι πράγματα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν και με καλό και με κακό τρόπο. Άρα ο πλούτος και η υγεία δεν είναι αγαθά.

Απόσπασμα 3

Διογένης Λαέρτιος 7.89.5-7: «Τὴν τ' ἀρετὴν διάθεσιν εἶναι ὁμολογουμένην· καὶ αὐτὴν δι' αὐτὴν εἶναι αἰρετὴν, οὐ διὰ τινὰ φόβον ἢ ἐλπίδα ἢ τι τῶν ἕξωθεν· ἐν αὐτῇ τ' εἶναι τὴν εὐδαιμονίαν, ἅτ' οὔση ψυχῇ πεποιημένη πρὸς τὴν ὁμολογίαν παντὸς τοῦ βίου».

Μετάφραση: Η αρετή είναι μία συνεκτική (ὁμολογουμένην) σταθερή κατάσταση της ψυχῆς (διάθεσιν) την οποία επιλέγουμε ἔνεκα του εαυτού της και ὄχι λόγω φόβου ἢ ἐλπίδας ἢ οποιουδήποτε ἄλλου ἐξωτερικού αἰτίου. Η εὐδαιμονία ἐγκείται σε αὐτή [στην αρετή] καθὼς η αρετή είναι μία ψυχὴ που ἔχει ἀποκτήσει ἀπόλυτη συνοχή [ὁμολογίαν] για το σύνολο του βίου.

Απόσπασμα 4

Διογένης Λαέρτιος 7.104: «Διχῶς δὲ λέγεσθαι ἀδιάφορα· ἅπαξ μὲν τὰ μήτε πρὸς εὐδαιμονίαν μήτε πρὸς κακοδαιμονίαν συνεργοῦντα, ὡς ἔχει πλοῦτος, δόξα, ὑγεία, ἰσχὺς καὶ τὰ ὅμοια· ἐνδέχεται γὰρ καὶ χωρὶς τούτων εὐδαιμονεῖν, τῆς ποιᾶς αὐτῶν χρήσεως εὐδαιμονικῆς οὔσης ἢ κακοδαιμονικῆς. ἄλλως δὲ λέγεται ἀδιάφορα τὰ μήτ' ὀρμῆς μήτ' ἀφορμῆς κινητικά, ὡς ἔχει τὸ ἀρτίας ἔχειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τρίχας ἢ περιττάς, ἢ ἐκτεῖναι τὸν δάκτυλον ἢ συστεῖλαι, τῶν προτέρων ἀδιαφόρων οὐκέθ' οὕτω λεγομένων· ὀρμῆς γὰρ ἐστὶ ἐκεῖνα καὶ ἀφορμῆς κινητικά. διὸ τὰ μὲν αὐτῶν ἐκλέγεται, <τὰ δὲ ἀπεκλέγεται>, τῶν [δ'] ἐτέρων ἐπίσης ἐχόντων πρὸς αἴρεσιν καὶ φυγὴν».

Μετάφραση: Μπορούμε να μιλήσουμε για τα ἀδιάφορα με δύο τρόπους: Από την μία πλευρὰ εἶναι αὐτὰ που δεν μπορούν να συνεισφέρουν οὔτε στην εὐδαιμονία οὔτε στην κακοδαιμονία ὅπως ο πλοῦτος, η δόξα, η υγεία, η ἰσχὺς και τα ὅμοια τους. Γιατί εἶναι δυνατό και χωρὶς αὐτὰ κάποιος να εἶναι εὐδαίμων ἀλλὰ ο τρόπος με τον οποίο τα χρησιμοποιούμε αὐτὰ εἶναι συστατικό της εὐδαιμονίας και της κακοδαιμονίας. Υπὸ μία ἄλλη σημασία ὁμως ἀδιάφορα εἶναι αὐτὰ τα οποία δεν εἶναι δυνατό να ενεργοποιήσουν οὔτε ὀρμὴ οὔτε ἀποφυγὴ ὅπως [για παράδειγμα] το εἶν κάποιος ἔχει μονὸ ἢ ζυγὸ ἀριθμὸ τρίχων στο κεφάλι του ἢ το εἶν κάποιος τεντώνει ἢ μαζεύει τα δάχτυλά του. Τα προηγούμενα ἀδιάφορα δεν μπορούν να κατανοηθῶν με αὐτὸ τον τρόπο. Αὐτὰ εἶναι δυνατό να δημιουργήσουν τόσο ὀρμὴ ὅσο και ἀφορμὴ. Γι' αὐτὸ τον λόγο κάποια ἀπὸ αὐτὰ τα επιλέγουμε και κάποια τα ἀπορρίπτουμε, ἐνὼ ὅσα ἀδιάφορα ἀνήκουν στη δεύτερη κατηγορία εἶναι ἀπόλυτα ἴσα ὅσον ἀφορὰ την ἐπιλογή ἢ ἀποφυγὴ τους.

Απόσπασμα 5

Στοβαίος *Ανθ.* 2.7.7c.4: «Ὅρμῆς μὲν οὖν κινητικά, ἅπερ ἐλέγομεν εἶναι κατὰ φύσιν· ἀφορμῆς δὲ ὅσα παρὰ φύσιν· οὔτε δὲ ὄρμῆς οὔτε ἀφορμῆς τὰ μηδετέρως ἔχοντα, οἷά ἐστι τὸ περιττὰς ἢ ἀρτίας ἔχειν τὰς τρίχας».

Μετάφραση: Αυτά [τα εξωτερικά αντικείμενα] που μπορούν να ενεργοποιήσουν την ορμή είναι αυτά που λέμε πως είναι σύμφωνα με τη φύση. [Αυτά τα εξωτερικά αντικείμενα που μπορούν να ενεργοποιήσουν] την αποφυγή είναι όσα είναι αντίθετα προς τη φύση. Αυτά τα οποία δεν μπορούν να ενεργοποιήσουν ούτε ορμή ούτε αποφυγή είναι αυτά που δεν είναι τίποτα από τα δύο [ούτε σύμφωνα, ούτε αντίθετα με τη φύση] όπως το εάν κάποιος έχει μονό ή ζυγό αριθμό τριχών.

Ανάλυση αποσπασμάτων: Οι Στωικοί παρουσιάζουν τρεις διαφορετικές αξιολογικές κατηγορίες με βάση τις οποίες ταξινομούν τα πράγματα μέσα τον κόσμο. Μόνον οι αρετές αποτελούν πραγματικά αγαθά, καθώς είναι τα μόνα πράγματα που έχουν εγγενή αξία και συνεπώς το μόνο πραγματικό περιεχόμενο της ευδαιμονίας μας. Όλα τα υπόλοιπα είναι, ηθικά μιλώντας, αδιάφορα και δεν μπορούν να συνεισφέρουν τίποτα στην ευδαιμονία μας. Αυτή η θέση προϋποθέτει μια ιδιαίτερη κατανόηση των όρων «καλό» και «κακό». Για τους Στωικούς προκειμένου να είναι κάτι καλό πρέπει να είναι πάντοτε ωφέλιμο για τον κάτοχο του, χωρίς εξαιρέσεις. Αυτή είναι η μόνη αναγκαία και επαρκής συνθήκη για να ορίσουμε κάτι ως αγαθό. Το αγαθό πρέπει λοιπόν να είναι απόλυτα και συνεχώς ωφέλιμο για τον κάτοχό του ακριβώς όπως η θερμότητα πάντα θερμαίνει τα αντικείμενα με τα οποία έρχεται σε επαφή. Με βάση αυτό τον ορισμό είναι πάρα πολύ δύσκολο να αποδεχθούμε ως αγαθά πολλά πράγματα τα οποία εμείς, σήμερα, θεωρούμε αγαθά. Πράγματα όπως ο πλούτος και η φήμη, η ισχύς και η υγεία είναι πράγματα τα οποία μπορεί να χρησιμοποιηθούν με σωστό ή με λάθος τρόπο και συνεπώς μπορούν δυνητικά τόσο να ωφελήσουν όσο και να βλάψουν τον κάτοχό τους. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και με την ίδια την ζωή. Για τους Στωικούς –σε αντίθεση με την σημερινή οπτική μας- ακόμα και η ίδια η ζωή δεν έχει καμία εγγενή αγαθότητα από μόνη της καθώς μπορεί να χρησιμοποιείται με τέτοιο τρόπο ώστε να μην ωφελεί τον κάτοχο της. Μία από τις διασημότερες και αμφιλεγόμενες ενδεχομένως θέσεις των Στωικών στην αρχαιότητα ήταν αυτή της αποδοχής της αυτοκτονίας. Όταν η ζωή είναι

τέτοια που πράγματι πλήττει την ίδια την αγαθότητα του Σοφού, τότε και μόνο τότε, ακόμα και ο ίδιος ο σοφός θα προτιμούσε να δώσει τέλος στη ζωή του. Αυτό που πρέπει να καταστεί σαφές σε αυτό το σημείο είναι το γεγονός πως το μόνο πράγμα το οποίο μπορεί να κατανοηθεί ως πραγματικό αγαθό είναι η αρετή και συνεπώς μόνο αυτή αποτελεί το περιεχόμενο της ευδαιμονίας μας. Όλα τα υπόλοιπα πράγματα, τα οποία οι άνθρωποι ενδεχομένως αντιλαμβάνονται ως αγαθά, δεν πληρούν την αναγκαία συνθήκη προκειμένου να είναι πραγματικά αγαθά επειδή δεν είναι πάντοτε ωφέλιμα για τον κάτοχό τους.

Η αρετή, για τους Στωικούς, είναι μία συγκεκριμένη κατάσταση της ψυχής κατά την οποία όλες οι σκέψεις και πεποιθήσεις μας βρίσκονται σε απόλυτη συστοιχία και συνοχή τόσο με την αλήθεια του κόσμου όσο και μεταξύ τους. Η αρετή είναι η κατάσταση εκείνη η οποία εμπεριέχει τη γνώση για το θεϊκό και το ανθρώπινο και ταυτόχρονα αποτελεί μία τέχνη η οποία σχετίζεται με τον τρόπο που πρέπει να ζούμε (Στοβαίος Ανθ. 2.7.5b10.8: οὔσαν τὸν βίον τέχνην). Οι πεποιθήσεις εντός της ενάρετης ανθρώπινης ψυχής βρίσκονται στο σύνολό τους σε απόλυτη συνοχή και ο κάτοχος αυτής της ψυχής είναι ο μόνος που γνωρίζει πραγματικά την αλήθεια για τον κόσμο και μπορεί να ζήσει σε αρμονία με τη φύση.

Προκειμένου να κατανοήσουμε πλήρως την σημασία που έχει ο παραπάνω ορισμός της αρετής για τους Στωικούς πρέπει να έχουμε στο νου μας το γεγονός πως οι τελευταίοι θεωρούσαν τους εαυτούς τους ως τους μόνους γνήσιους συνεχιστές της σωκρατικής φιλοσοφίας. Για τους Στωικούς το πρόβλημα σχετικά τόσο με τα συναισθήματα όσο και με τα ηθικά σφάλματα έγκειται στο γεγονός πως οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται εσφαλμένα τον κόσμο. Ο σοφός, αντίθετα, μέσω της αρετής είναι σε θέση να αντιληφθεί την αλήθεια του κόσμου. Σκοπός της φιλοσοφίας είναι να δείξει στους ανθρώπους τον εσφαλμένο τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται τον κόσμο και να μπορέσει έτσι να τους θεραπεύσει από τα πάθη τους τα οποία είναι απόρροια αυτών των εσφαλμένων αξιολογήσεων.

Συνεπώς, η αρετή η οποία αποτελεί το μόνο πραγματικό αγαθό αποτελεί μία εσωτερική κατάσταση της ψυχής η οποία δεν επηρεάζεται καθόλου από εξωτερικά γεγονότα και αντικείμενα. Τούτο συμβαίνει, όπως παρουσιάσαμε, γιατί όλα τα υπόλοιπα πράγματα εκτός της ίδιας της αρετής -όλα τα εξωτερικά δηλαδή αντικείμενα- είναι αδιάφορα. Τι σημαίνει όμως αυτή η τελευταία φράση; Και πως είναι δυνατό ο σοφός να ζει μέσα

στον κόσμο αδιαφορώντας για όλα τα υπόλοιπα πράγματα πλην της δικής του αγαθότητας; Η θεωρία των αδιαφόρων συνδέεται με την στωική κατανόηση της φύσης κάθε όντος. Όπως είδαμε στο προηγούμενο μάθημα, για τους Στωικούς, σε αντίθεση με τους Επικούρειους, αντικείμενο της πρώτης ορμής κάθε πλάσματος είναι η διατήρηση της αυτοσυντήρησής του (Δ.Λ. 7.85) και γι' αυτό κάθε πλάσμα επιλέγει, ήδη από τη γέννηση του, αυτά τα οποία είναι ωφέλιμα για τη φύση του και αποφεύγει αυτά τα οποία είναι επιβλαβή. Το ίδιο συμβαίνει και με τους ανθρώπους. Πράγματι η υγεία, ο πλούτος, η ζωή είναι ωφέλιμα για την ίδια την αυτοσυντήρηση μας ενώ αντίθετα η αρρώστια, η φτώχεια και ο θάνατος απειλούν την αυτοσυντήρηση μας. Από την ίδια τη φύση είμαστε φτιαγμένοι προκειμένου να επιλέγουμε τα μεν και να αποφεύγουμε τα δε. Όσο μεγαλώνουμε το εύρος αυτών των αντικειμένων και δραστηριοτήτων αυξάνεται και μεταβάλλεται (Σενέκας ad Luc. 121. 6-15).

Από την μία λοιπόν πλευρά η ωφέλεια ή η φθορά που προκαλούν ορισμένα αδιάφορα στην αυτοσυντήρηση μας και συνεπώς η κατηγοριοποίηση τους σε αδιάφορα που είναι σύμφωνα (προηγμένα) ή αντίθετα (άποπροηγμένα) προς την φύση μας δεν αποτελεί προϊόν επιλογής αλλά χαρακτηριστικό στοιχείο του κόσμου και του τρόπου με τον οποίο είμαστε φτιαγμένοι. Από την άλλη πλευρά, η ωφέλεια που προσφέρουν αυτά τα αντικείμενα δεν είναι ανεξάρτητη των συνθηκών εντός των οποίων εμφανίζονται όπως συμβαίνει στην περίπτωση της αρετής. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει μόνο η αρετή, αυτή η κατάσταση απόλυτης γνώσης του εαυτού μας και του κόσμου, είναι πάντοτε ωφέλιμη για τον κάτοχο της. Η ωφέλεια των αδιαφόρων εξαρτάται κάθε φορά από τις συνθήκες. Ας σκεφτούμε ως παράδειγμα την περίπτωση του Σωκράτη.

Όταν ο Σωκράτης κατηγορήθηκε για εισαγωγή καινών θεών και για διαφθορά των νέων είχε την επιλογή, εάν ήθελε, να αναιρέσει όλα όσα είχε πει, να παρακαλέσει τους κατήγορους του να τον συγχωρέσουν και να αρνηθεί τις απόψεις του εμπρός στους Αθηναίους συμπολίτες του. Όταν καταδικάστηκε, μπορούσε επίσης να δραπετεύσει. Οι μαθητές του γνωρίζουμε πως είχαν φροντίσει γι' αυτό. Παρόλα αυτά ο ίδιος επέλεξε το θάνατο έναντι της ζωής. Προτίμησε να μείνει πιστός στην αγαθότητα, τη γνώση, τις αρχές του, οι οποίες είναι το απόλυτο αγαθό και όχι να επιλέξει τη ζωή, παρόλο που η τελευταία είναι κάτι ωφέλιμο για την αυτοσυντήρηση του. Εδώ εντοπίζουμε μια αξιολογική διάκριση μεταξύ των αντικειμένων. Από τη μία πλευρά, το μόνο πράγμα το οποίο είναι πραγματικά ωφέλιμο ανεξαρτήτων συνθηκών για την αυτοσυντήρηση ενός

έλλογου πλάσματος είναι η τελείωση του έλλογου χαρακτήρα του και συνεπώς η αρετή. Από την άλλη πλευρά, εκτός από την αρετή υπάρχουν και κάποια εξωτερικά αντικείμενα που όταν δεν πλήττουν την αγαθότητα μας είναι κι αυτά ωφέλιμα για την αυτοσυντήρηση μας.

Πράγματι, εάν οι συνθήκες δεν δημιουργούν επιπλέον προβλήματα είναι σωστό να επιλέγουμε τη ζωή έναντι του θανάτου και τον πλούτο έναντι της φτώχειας. Το πρόβλημα έγκειται στο γεγονός πως οι συνθήκες σχεδόν ποτέ δεν είναι ξεκάθαρες. Η ιδέα που υποβόσκει στα στωικά αποσπάσματα –χωρίς ωστόσο να αναφέρεται με σαφήνεια από τους Στωικούς- έγκειται στο γεγονός πως τα εξωτερικά αντικείμενα εμφανίζονται πάντοτε σε ένα σύνθετο δίκτυο από επιλογές το οποίο επηρεάζει την ωφελιμότητα τους. Αυτό που μας συμβουλεύουν οι Στωικοί είναι να κατανοήσουμε ακριβώς το παραπάνω γεγονός (Στοβαίος Ανθ. 2.7.7g.7). Τα εξωτερικά αντικείμενα είναι «σχετικώς ωφέλιμα» καθώς η ωφέλεια τους δεν εξαρτάται από τα ίδια αλλά από τις συνθήκες εντός των οποίων εμφανίζονται και από τη μοιραία σύγκρουσή τους με την ωφέλεια άλλων εξωτερικών αντικειμένων που εμφανίζονται εντός της εκάστοτε κατάστασης πραγμάτων που βιώνει ο κάθε άνθρωπος. Η ζωή για παράδειγμα, ιδωμένη ανεξαρτήτως συνθηκών, είναι ωφέλιμη για την αυτοσυντήρηση μας, αλλά μία ζωή κατά την οποία είναι αδύνατο να πράξεις το αγαθό είναι καταστροφική για τον κάτοχό της. Συνεπώς, κάποια από τα αδιάφορα είναι ωφέλιμα (προηγμένα) για την αυτοσυντήρηση μας και κάποια όχι (άποπροηγμένα), αλλά αυτή η ωφέλεια δεν πρέπει να κατανοηθεί με απόλυτο τρόπο όπως συμβαίνει με την αρετή καθώς οι συνθήκες μπορούν να μετατρέψουν εν τέλει τα άξια επιλογής πράγματα (προηγμένα) σε ανάξια επιλογής (άποπροηγμένα) και το αντίστροφο (Στοβαίος Ανθ. 2.7.7g.7).

Για το λόγο αυτό οι Στωικοί επιμένουν πως πρέπει προτού επιλέξουμε κάποιο εξωτερικό αντικείμενο έναντι κάποιου άλλου να εξετάζουμε εάν οι συνθήκες είναι κατάλληλες για την απόκτησή του, καλλιεργώντας έτσι ένα είδος λογισμού που ονομάζουν «εκλεκτικό λόγο», ο οποίος θα μας βοηθήσει με την κατανόηση των παραπάνω και συνεπώς με τις επιλογές μας (Στοβαίος Ανθ. 2.7.7g.7). Τα παραπάνω στοιχεία αποσαφηνίζονται περαιτέρω από τους όρους που χρησιμοποιούν οι Στωικοί για να αναφερθούν τόσο στην αρετή όσο και στα εξωτερικά αντικείμενα. Από τη μία πλευρά, τα προηγμένα αδιάφορα χαρακτηρίζονται ως «ληπτά» ενώ τα άποπροηγμένα ως «άληπτά». Από την άλλη πλευρά, η αρετή χαρακτηρίζεται ως το μόνο «αίρετόν»

(Στοβαίος Ανθ. 75.1W). Η διάκριση αυτή έγκειται στο γεγονός πως μόνο η αρετή, για τους λόγους που έχουμε ήδη εξηγήσει, πρέπει να αποτελεί πάντοτε επιλογή μας (αίρετόν) καθώς είναι το μόνο πράγμα που είναι πραγματικά και πάντοτε ωφέλιμο για εμάς. Αντίθετα, τα προηγμένα αδιάφορα είναι σωστό να τα επιλέξουμε (ληπτά) μόνο εάν τύχει να βρεθούν στο δρόμο μας και οι συνθήκες δεν αλλάζουν το πρόσημό τους. Αντίστοιχα, τα άποπροηγμένα αδιάφορα πρέπει κατά κανόνα να τα αποφεύγουμε (άληπτά) εκτός από τις περιπτώσεις εκείνες που οι συνθήκες αλλάζουν, και σε αυτή την περίπτωση, την ωφελιμότητα τους για τον άνθρωπο.

Το πρόβλημα που εντοπίζουν οι Στωικοί, το οποίο οδηγεί στη δημιουργία παθών, έγκειται στο γεγονός πως οι άνθρωποι αγνοούν όλα τα παραπάνω στοιχεία και αποδίδουν στα εξωτερικά αντικείμενα απόλυτη αξία ως αυτά να ήταν πράγματι αγαθά (αίρετόν). Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την αδυναμία τους να κρίνουν σωστά τις εκάστοτε συνθήκες είναι οι λόγοι που καθιστούν τις ψυχές τους δέσμιες των παθών.

2. Πάθη και Ευπάθειες

Απόσπασμα 6

Στοβαίος Ανθ. 2.7.10b.1-12 (90W): «Τὴν μὲν οὖν <ἐπιθυμίαν> λέγουσιν ὄρεξιν εἶναι ἀπειθῆ λόγῳ· αἴτιον δ' αὐτῆς τὸ δοξάζειν ἀγαθὸν ἐπιφέρεισθαι, οὗ παρόντος εὖ ἀπαλλάξομεν, τῆς δόξης αὐτῆς ἐχούσης τὸ ἀτάκτως κινητικὸν <πρόσφατον τοῦ ὄντως αὐτὸ ὄρεκτόν εἶναι>. <Φόβον> δ' εἶναι ἔκκλισιν ἀπειθῆ λόγῳ, αἴτιον δ' αὐτοῦ τὸ δοξάζειν κακὸν ἐπιφέρεισθαι, τῆς δόξης τὸ κινητικὸν [καὶ] πρόσφατον ἐχούσης τοῦ ὄντως αὐτὸ φευκτόν εἶναι. <Λύπην> δ' εἶναι συστολὴν ψυχῆς ἀπειθῆ λόγῳ, αἴτιον δ' αὐτῆς τὸ δοξάζειν πρόσφατον κακὸν παρεῖναι, ἐφ' ᾧ καθήκει <συστέλλεσθαι. <Ἡδονὴν> δ' εἶναι ἔπαρσιν ψυχῆς ἀπειθῆ λόγῳ, αἴτιον δ' αὐτῆς τὸ δοξάζειν πρόσφατον ἀγαθὸν παρεῖναι, ἐφ' ᾧ καθήκει> ἐπαίρεσθαι».

Μετάφραση: Η επιθυμία λένε είναι ὄρεξη η οποία δεν ακολουθεί τον ὀρθό λόγο, η αιτία της οποίας είναι μία κρίση πως κάποιο αγαθὸ πρόκειται να συμβεῖ και η παρουσία του οποίου θα μας κάνει ευτυχισμένους. Η κρίση εμπεριέχει ἕνα πρόσφατο και ἀτακτο κινητικὸ στοιχείο αναφορικά με το αντικείμενο που πρέπει να αποκτήσουμε (ὄρεκτόν).

Ο φόβος είναι μία ἀπόθηση η οποία δεν ακολουθεί τον ὀρθό λόγο, η αιτία της οποίας είναι μία κρίση πως κάποιο κακὸ πρόκειται να συμβεῖ. Η κρίση εμπεριέχει ἕνα

πρόσφατο και άτακτο κινητικό στοιχείο αναφορικά με το αντικείμενο που πρέπει να αποφύγουμε (φευκτόν).

Η λύπη είναι μία συστολή της ψυχής η οποία δεν ακολουθεί τον ορθό λόγο, η αιτία της οποίας είναι μία κρίση πως κάποιο πρόσφατο κακό είναι παρόν απέναντι στο οποίο είναι πρόπον να στεναχωρηθούμε (καθήκει συστέλλεσθαι).

Η ηδονή είναι μία διαστολή της ψυχής η οποία δεν ακολουθεί τον ορθό λόγο, η αιτία της οποίας είναι μία κρίση πως κάποιο πρόσφατο καλό είναι παρόν απέναντι στο οποίο είναι πρόπον να χαρούμε (καθήκει επαίρεσθαι).

Απόσπασμα 7

ΔΛ 7.115 (SVF 3.431): «Εἶναι δὲ καὶ εὐπαθείας φασὶ τρεῖς, χαρὰν, εὐλάβειαν, βούλησιν. καὶ τὴν μὲν χαρὰν ἐναντίαν φασὶν εἶναι τῇ ἡδονῇ, οὗσαν εὐλογον ἔπαρσιν· τὴν δ' εὐλάβειαν τῷ φόβῳ, οὗσαν εὐλογον ἔκκλισιν. φοβηθήσεσθαι μὲν γὰρ τὸν σοφὸν οὐδαμῶς, εὐλαβηθήσεσθαι δέ. τῇ δ' ἐπιθυμίᾳ ἐναντίαν φασὶν εἶναι τὴν βούλησιν, οὗσαν εὐλογον ὄρεξιν».

Μετάφραση: Αυτοί [Οι Στωικοί] λένε πως οι ευπάθειες είναι τρεις: η χαρά, η ευλάβεια και η βούληση. Η χαρά, λένε, είναι το αντίθετο της ηδονής καθώς είναι έπαρση σύμφωνα με τον ορθό λόγο. Η ευλάβεια είναι το αντίθετο του φόβου καθώς είναι έλλογη απώθηση της ψυχής. Γιατί δεν είναι δυνατό τίποτα να βλάψει το σοφό, αυτός θα είναι όμως επιφυλακτικός απέναντι σε αυτά. Η βούληση είναι το αντίθετο της επιθυμίας καθώς η βούληση είναι η έλλογη όρεξη.

Απόσπασμα 8

Γαληνός Π.Ι.Π. 4.2.15.2-4.2.16.4: «οἷον ἐπὶ τοῦ πορεύεσθαι καθ' ὁρμὴν οὐ πλεονάζει ἢ τῶν σκελῶν κίνησις ἀλλὰ συναπαρτίζει τι τῇ ὁρμῇ ὥστε καὶ στῆναι, ὅταν ἐθέλῃ, καὶ μεταβάλλειν. ἐπὶ δὲ τῶν τρεχόντων καθ' ὁρμὴν οὐκέτι τοιοῦτον γίνεται, ἀλλὰ πλεονάζει παρὰ τὴν ὁρμὴν ἢ τῶν σκελῶν κίνησις ὥστε ἐκφέρεσθαι καὶ μὴ μεταβάλλειν εὐπειθῶς οὕτως εὐθὺς ἐναρξαμένων».

Μετάφραση: Όπως για παράδειγμα όταν κάποιος περπατάει σύμφωνα με την ορμή, η κίνηση των ποδιών δεν υπερβαίνει αλλά είναι σύμμετρη προς την ορμή και έτσι μπορεί να σταματήσει όταν το επιθυμεί ή να αλλάξει κατεύθυνση. Όταν οι άνθρωποι τρέχουν

σύμφωνα με την ορμή, αυτά πλέον δεν συμβαίνουν αλλά η κίνηση των ποδιών υπερβαίνει την ορμή και έτσι τους παρασύρει και είναι αδύνατο να αλλάξουν κάτι στην κίνηση τους αν το θελήσουν, αμέσως αφού ξεκινήσει η κίνηση.

Ανάλυση αποσπασμάτων: Τα πάθη στη στωική φιλοσοφία χωρίζονται σε τέσσερις κατηγορίες (ηδονή, λύπη, φόβος, επιθυμία). Όπως έχουμε ήδη αναφέρει καθένα από αυτά τα πάθη σχετίζεται με συγκεκριμένες εσφαλμένες αξιολογικές πεποιθήσεις κατά τις οποίες οι άνθρωποι αποδίδουν εσφαλμένα αξία στα εξωτερικά αντικείμενα. Προτού προβούμε σε ανάλυση των ορισμών καθενός από τα παραπάνω τέσσερα είδη παθών πρέπει να αναφέρουμε ότι η τυπολογία αυτών των συναισθημάτων προκύπτει από δύο διακρίσεις: τη διάκριση της αξιολόγησης κάποιου αντικειμένου ως καλού ή κακού και, δεύτερον, τη διάκριση μεταξύ του βιώματος ενός πάθους είτε για μια παροντική είτε για μία μελλοντική κατάσταση πραγμάτων. Οι δύο διακρίσεις αυτές αποτυπώνονται στον παρακάτω πίνακα:

	Καλό	Κακό
Παρόν	Ηδονή	Λύπη
Μέλλον	Επιθυμία	Φόβος
<i>Πίνακας 1: Τα είδη των παθών στη στωική φιλοσοφία</i>		

Η διάκριση «καλό-κακό» είναι αλήθεια πως δεν απαιτεί ιδιαίτερη εξήγηση. Σύμφωνα με αυτή τη διάκριση το υποκείμενο αξιολογεί κάποιο εξωτερικό αντικείμενο ως καλό ή κακό για τον εαυτό του και συνεπώς επιδιώκει την απόκτηση του ή προσπαθεί να το αποφύγει αντίστοιχα. Αξίζει να σημειώσουμε ξανά σε αυτό το σημείο πως αυτές οι αξιολογήσεις είναι εσφαλμένες. Οι άνθρωποι αποδίδουμε εσφαλμένα αξία σε εξωτερικά αντικείμενα τα οποία στην πραγματικότητα δεν μπορούν να επηρεάσουν την ευδαιμονία μας και δυστυχούμε μην μπορώντας να τα αποκτήσουμε.

Από την άλλη πλευρά, η διάκριση «παρόν-μέλλον» φαίνεται –με μια πρώτη ματιά τουλάχιστον- δυσανάλογη. Πράγματι, το μέλλον φαίνεται να είναι μία τεράστια χρονική περίοδος αναφορικά με το παρόν το οποίο περιορίζεται στο τώρα. Επιπλέον παρόλο που κανείς δεν θα διαφωνούσε πως υπάρχουν συναισθήματα τα οποία

σχετίζονται με το παρελθόν στο παραπάνω σχήμα δεν υπάρχει αναφορά στο παρελθόν. Αυτό βέβαια δεν συνεπάγεται πως οι Στωικοί δεν αναγνωρίζουν συναισθήματα που σχετίζονται με το παρελθόν, το αντίθετο. Προκειμένου να καταστεί σαφής η διάκριση πρέπει να εξηγήσουμε τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να κατανοήσουμε το παρόν στην παραπάνω διάκριση. Ως παρόν στον παραπάνω πίνακα δεν πρέπει να κατανοήσουμε την παροντική στιγμή που βιώνουμε αλλά αντίθετα όλα εκείνα τα στοιχεία τα οποία επηρεάζουν την συναισθηματική πραγματικότητα ενός υποκειμένου (Γαληνός Π.Ι.Π. 4.7). Όσο παλιά και εάν έχει συμβεί ένα γεγονός εάν το υποκείμενο επηρεάζεται συναισθηματικά από αυτό τότε το γεγονός γίνεται μέρος της παροντικής συναισθηματικής του κατάστασης. Ως παράδειγμα μπορούμε να σκεφτούμε μία μητέρα η οποία παρόλο που έχασε το παιδί της πριν αρκετά χρόνια, συνεχίζει ακόμα και σήμερα να πενθεί και η συμπεριφορά της στο παρόν επηρεάζεται έντονα από αυτό το παρελθοντικό γεγονός. Από την σκοπιά της ανάλυσης του ψυχισμού και των συναισθημάτων αυτής της γυναίκας θα ήταν εσφαλμένο να πούμε πως ο θάνατος του παιδιού αποτελεί ένα παρελθοντικό γεγονός. Αντίθετα, ο θάνατος του παιδιού, ή ορθότερα η αξιολόγηση του θανάτου από την μητέρα και η ορμητική σχέση της με αυτό το γεγονός αποτελούν στοιχείο της παροντικής συναισθηματικής της κατάστασης. Ο θάνατος του παιδιού της είναι ακόμα παρόν και θα συνεχίσει να είναι παρόν όσο η μητέρα δεσμεύει τον εαυτό της σε εσφαλμένες αξιολογικές κρίσεις. Το παρόν, συνεπώς, δεν εξαντλείται στην παροντική στιγμή αλλά αντίθετα αναφέρεται το σύνολο εκείνων των πεποιθήσεων και γεγονότων τα οποία επηρεάζουν την παρούσα συναισθηματική κατάσταση ενός υποκειμένου.

Ένα επιπλέον στοιχείο το οποίο πρέπει να διασαφηνιστεί αφορά τη σχέση των συναισθημάτων που σχετίζονται με το μέλλον (φόβος-επιθυμία) με αυτά που σχετίζονται με το παρόν (ηδονή-λύπη). Σύμφωνα με τον Στοβαίο (Στοβαίος Ανθ. 2.7.10-9-12), ο φόβος και η επιθυμία προηγούνται της ηδονής και της λύπης. Τούτο συμβαίνει γιατί ο φόβος και η επιθυμία αποτελούν συναισθήματα τα οποία μας οδηγούν προς συγκεκριμένες πράξεις απόκτησης ή αποφυγής αντικειμένων ενώ αντίθετα η ηδονή και η λύπη έχουν ως αντικείμενο τους εσωτερικές καταστάσεις του υποκειμένου οι οποίες σχετίζονται με την επιτυχία απόκτησης η αποφυγής του εκάστοτε αντικειμένου. Η επιθυμία μου π.χ. να φάω κάτι γλυκό με οδηγεί σε συγκεκριμένες πράξεις προκειμένου να αποκτήσω και να φάω ένα γλυκό. Εάν επιτύχω θα νιώσω ηδονή για την κατανάλωση του γλυκού ενώ εάν αντίθετα αποτύχω θα νιώσω

λύπη. Υπό αυτή την έννοια τα πάθη της επιθυμίας και του φόβου είναι πρωταρχικά και τα πάθη της ηδονής και της λύπης δευτερεύοντα. Τούτο συμβαίνει καθώς μόνο τα πρώτα είναι δυνατό να μας οδηγήσουν προς πράξη ενώ τα δεύτερα εξαρτώνται από την επιτυχία εκπλήρωσης των επιθυμιών μας ή την αποτυχία αποφυγής των φόβων μας.

Τέλος, ένα επιπλέον στοιχείο που χρειαζόμαστε προκειμένου να κατανοήσουμε τους στωικούς ορισμούς των παθών είναι το γεγονός πως οι διαθεσιακές μας πεποιθήσεις μας οδηγούν στο να βιώσουμε όλα τα πάθη και όχι μόνο ένα από αυτά. Για παράδειγμα, μια πεποίθηση της μορφής «Τα χρήματα είναι αγαθά και συστατικό στοιχείο της ευδαιμονίας μου» μπορεί να μας δημιουργήσει και τα τέσσερα συναισθήματα. Επιθυμία να αποκτήσω χρήματα, φόβο μήπως τα χάσω, ηδονή όταν πράγματι καταφέρνω να τα αποκτήσω και πόνο όταν πράγματι χάνω τα χρήματα μου. Αυτή η συσχέτιση μας βοηθά να κατανοήσουμε τους λόγους για τους οποίους οι Στωικοί αποδίδουν τόση μεγάλη σημασία στη θεραπεία των διαθεσιακών εσφαλμένων αξιολογικών πεποιθήσεων μας. Η ανάλυσή μας θα σταθεί σε τρία σημεία των παραπάνω ορισμών, ξεκινώντας με τα σημεία τα οποία έχουμε ήδη αναλύσει. Πρώτον, καθένα από τα τέσσερα είδη ορίζεται από τους Στωικούς ως μία συγκεκριμένη κίνηση της ψυχικής πνοής (Ηδονή – διαστολή, λύπη – συστολή, φόβος – απόθεση, επιθυμία – έλξη). Καθεμία από τις παραπάνω κινήσεις πρέπει να κατανοηθεί κυριολεκτικά ως μία κίνηση της υλικής ψυχικής πνοής, η οποία έχει ως αποτέλεσμα την παραγωγή συγκεκριμένης φαινομενολογίας κατά την στιγμή που βιώνουμε το εκάστοτε συναίσθημα (Κικέρων *Tusc. Disp.* 4.14-4.15). Θα επιστρέψουμε στην λειτουργία της παρόρμησης σε επόμενο μάθημα. Δεύτερον, η ηδονή και η λύπη σχετίζονται με παροντικά γεγονότα ενώ ο φόβος και η επιθυμία με μελλοντικά. Επιπλέον η ηδονή και η επιθυμία σχετίζονται με γεγονότα που αντιλαμβανόμαστε ως καλά για εμάς ενώ ο φόβος και η λύπη με γεγονότα τα οποία αντιλαμβανόμαστε ως κακά για εμάς. Τρίτον, και τα τέσσερα πάθη παρουσιάζονται στους ορισμούς τους ως αντίθετα στον ορθό λόγο (*ἀπειθῆ λόγῳ*). Τούτο συμβαίνει διότι όπως έχουμε αναφέρει αντικείμενα αυτών των παθών είναι εξωτερικά αντικείμενα τα οποία δεν είναι στην πραγματικότητα καλά ή κακά αλλά αδιάφορα. Ο ορθός λόγος ορίζει, για λόγους που αναφέραμε παραπάνω, πως μόνο η αρετή είναι κάτι πραγματικά καλό για εμάς και αντίστοιχα μόνο η κακία κάτι πραγματικά κακό. Τα πάθη αυτά λοιπόν δεν ακολουθούν τον ορθό λόγο. Κρατώντας όλα τα παραπάνω στοιχεία στο νου μας μπορούμε να αποτυπώσουμε τους στωικούς ορισμούς των παθών στον παρακάτω πίνακα:

	Χρόνος:	Αξιολογική Πεποίθηση	Πεποίθηση η οποία σχετίζεται με την παρόρμηση	Φυσιολογία συναίσθηματος:	Φαινομενολογία/ Συμπεριφορά:
Επιθυμία:	Μέλλον	Προσδοκώμενο καλό	ορεκτόν	Όρεξη	Αίσθημα επιθυμίας και κίνηση προς απόκτηση του αντικειμένου
Φόβος:	Μέλλον	Προσδοκώμενο κακό	φευκτόν	Έκκλιση	Αίσθημα φόβου και κίνηση προς αποφυγή του αντικειμένου
Ηδονή:	Παρόν	Παροντικό καλό	Καθήκει διαστέλεσθαι	Έπαρση	Αίσθημα χαράς
Λύπη:	Παρόν	Παροντικό κακό	Καθήκει συστέλεσθαι	Συστολή	Αίσθημα λύπης
<i>Πίνακας 2: Η δομή των παθών στη στωική φιλοσοφία</i>					

Ο παραπάνω πίνακας συνοψίζει όλα τα στοιχεία τα οποία έχουμε αναλύσει έως τώρα και αποτυπώνει τον τρόπο με τον οποίο μπορούμε να κατανοήσουμε την δομή των στωικών παθών. Κάθε πάθος αποτελείται από ένα συνδυασμό μίας αξιολογικής πεποίθησης και μίας πεποίθησης η οποία σχετίζεται με την παρόρμηση όπως φαίνεται στην τρίτη και τέταρτη στήλη του πίνακα αντίστοιχα. Η συγκατάθεση του υποκειμένου στην αλήθεια αυτών των δύο πεποιθήσεων δημιουργεί εντός του μία συγκεκριμένη κίνηση της ψυχικής πνοής η οποία παρουσιάζεται στην πέμπτη στήλη του πίνακα. Καθεμία από αυτές τις κινήσεις αποτελεί μία κυριολεκτική κίνηση της ψυχικής πνοής η οποία σε επίπεδο φαινομενολογίας (Κικέρωνας *Tusc. Disp.* 4.14-4.15) οδηγεί το

υποκείμενο στο να βιώσει συγκεκριμένα αισθήματα όπως διαφαίνεται στην τελευταία στήλη του πίνακα. Επιπλέον μόνο τα πάθη της επιθυμίας και του φόβου είναι δυνατό να κινητοποιήσουν το υποκείμενο προς μία συγκεκριμένη πράξη, την απόκτηση ή την αποφυγή ενός αντικειμένου (Στοβαίος *Ανθ.* 2.7.10-9-12). Αντίθετα, τα πάθη της ηδονής και της λύπης σχετίζονται ορμητικά με το αίσθημα χαράς η λύπης το οποίο πηγάζει από την επιτυχία εκπλήρωσης των επιθυμιών μας και αποφυγής των φόβων μας.

Ας στραφούμε τώρα στην ανάλυση των ευπαθειών. Τα πάθη όπως είδαμε αποτελούν συναισθήματα τα οποία δημιουργούνται στους ανθρώπους όταν αυτοί αποδίδουν αξία στα εξωτερικά αντικείμενα και κινούνται ορμητικά προς την απόκτηση ή την αποφυγή τους. Εκτός από τα πάθη όμως οι Στωικοί αναγνωρίζουν κι ένα άλλο είδος συναισθημάτων το οποίο προσιδιάζει μόνο στον στωικό Σοφό: τις ευπάθειες. Προτού αναλύσουμε τους ορισμούς των ευπαθειών που έχουμε στη διάθεση μας θα παρουσιάσουμε τα βασικά στοιχεία που διαφοροποιούν τις ευπάθειες από τα πάθη.

Το πρώτο στοιχείο το οποίο διαφοροποιεί τα πάθη από τις ευπάθειες σχετίζεται με τον κάτοχο τους. Τα πάθη προσιδιάζουν στους πολλούς ενώ οι ευπάθειες μόνο στον σοφό. Τούτο συμβαίνει καθώς οι πολλοί προβαίνουν συνεχώς σε εσφαλμένες αξιολογήσεις σχετικά με την αγαθότητα των αντικειμένων, αξιολογήσεις οι οποίες διαφέρουν απόλυτα από τον τρόπο με τον οποίο ο σοφός αξιολογεί τα πράγματα γύρω του. Όπως αναφέραμε, ο σοφός γνωρίζει πως το μόνο πράγμα το οποίο είναι απόλυτα αγαθό είναι η ίδια η αρετή ενώ αντίθετα το μόνο πράγμα το οποίο είναι απόλυτα επιβλαβές είναι η κακία (Δ.Λ. 7.103). Γνωρίζει επίσης πως μόνο οι δικές μας πράξεις, οι σκέψεις μας, οι παρορμήσεις και γενικά τα στοιχεία του ψυχισμού μας αποτελούν πράγματα που μπορούμε πραγματικά να ελέγξουμε σε αντίθεση με τον εξωτερικό κόσμο ο οποίος άγεται και φέρεται σύμφωνα με τις επιταγές της μοίρας και γι' αυτό το λόγο βρίσκεται τελείως εκτός του ελέγχου μας (Επίκτητος *Εγχειρίδιον* 1). Αυτά τα στοιχεία μας οδηγούν στη δεύτερη διαφορά μεταξύ παθών και ευπαθειών η οποία σχετίζεται με τα αντικείμενα τους. Αντικείμενα των παθών είναι τα εξωτερικά αντικείμενα, ενώ τα αντικείμενα των ευπαθειών είναι μόνο «εσωτερικά», οι ίδιες δηλαδή οι καταστάσεις τις ψυχής (αρετές). Τέλος, η τρίτη διαφορά σχετίζεται με την ορμητική διάσταση των παθών και των ευπαθειών. Τα πάθη μας κινούν ορμητικά πέρα από το μέτρο με έναν τρόπο που φτάνει στο σημείο να μην είναι πια ελεγχόμενα από τον πράττοντα (ατάκτως). Αντίθετα, οι ευπάθειες οδηγούν την ψυχική πνοή σε ελεγχόμενη και όχι

άτακτη κίνηση.

Εκτός όμως από τις παραπάνω διαφορές μεταξύ ευπαθειών και παθών οφείλουμε να σημειώσουμε μία βασική ομοιότητα. Και οι δύο πηγάζουν από τους ίδιους μηχανισμούς της ψυχής τους οποίους θα αναλύσουμε σε επόμενο μάθημα. Όσον αφορά δηλαδή τόσο τη φυσιολογία όσο και τη φαινομενολογία των παθών και των ευπαθειών είναι δυνατό να εντοπίσουμε τόσο τις ίδιες κινήσεις της ψυχικής πνοής όσο και τις ίδιες εκφράσεις αυτών των κινήσεων σε επίπεδο φαινομενολογίας (διατηρώντας βέβαια την διαφορά της έντασης που σημειώσαμε παραπάνω). Αυτή η ομοιότητα πηγάζει από τον τρόπο με τον οποίο οι Στωικοί κατανοούν εν γένει τη φύση της ψυχής. Για τους Στωικούς, η φύση μας έχει φτιάξει με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορούμε να τελειοποιήσουμε τον εαυτό μας (Κικέρων D.N.D. 2.37-9). Το παράδειγμα του σοφού αποτελεί την επίτευξη αυτής ακριβώς της τελείωσης.

Επιπλέον, η θέση σχετικά με την ομοιότητα των παθών και των ευπαθειών σε επίπεδο φυσιολογίας-φαινομενολογίας αποτελεί εν γένει ένα επιχείρημα σχετικά με την ανθρώπινη διάσταση του Σοφού. Όπως θα δούμε παρακάτω ο σοφός βιώνει και αυτός συναισθήματα, απλώς ο τρόπος με τον οποίο τα βιώνει είναι σύμφωνος με την ίδια την ανθρώπινη φύση και το όρια που θέτει ο ορθός λόγος. Η θέση πως ο στωικός σοφός είναι απόλυτα απαθής –με την κυριολεκτική έννοια του όρου- θα ήταν ασύμβατη με την στωική τελεολογία. Οι Στωικοί συσχετίζουν τις ευπάθειες και τα πάθη χρησιμοποιώντας μία σειρά από αντιθετικά ζεύγη (χαρά – ηδονή, ευλάβεια – φόβος, βούληση – επιθυμία). Οι αντιθέσεις αυτές διαφέρουν αρκετά από τον τρόπο που κατανοούμε εμείς σήμερα τα συναισθήματα. Πράγματι εάν ρωτήσουμε κάποιον «ποιο συναίσθημα είναι το αντίθετο της επιθυμίας» η πρώτη του απάντηση θα είναι «Το συναίσθημα του φόβου» ενώ αντίστοιχα εάν ρωτήσουμε «Ποιο συναίσθημα είναι το αντίθετο της ηδονής» η απάντηση που θα λάβουμε θα είναι «η λύπη». Ο τρόπος όμως με τον οποίο οι Στωικοί τοποθετούν την αντίθεση είναι τελείως διαφορετικός. Η θεωρία των Στωικών λαμβάνει ως κεντρικό στοιχείο την ομοιότητα μεταξύ παθών και ευπαθειών σε επίπεδο φυσιολογίας και η αντίθεση οφείλεται στα ποια από αυτά τα συναισθήματα είναι σύμφωνα και ποια αντίθετα με τον ορθό λόγο. Τόσο ο φόβος όσο και η ευλάβεια αποτελούν μία απώθηση της ψυχής ενώ αντίστοιχα η ηδονή και η χαρά αποτελούν έπαρση και η βούληση με την επιθυμία αποτελούν όρεξη. Η διαφορά τους έγκειται σε επίπεδο αξιολόγησης των αντικειμένων και όχι σε επίπεδο φυσιολογίας. Σε

επίπεδο φυσιολογίας η μόνη διαφορά έγκειται στην ένταση με την οποία ο σοφός και οι απλοί άνθρωποι βιώνουν τα συναισθήματα τους.

Προτού στραφούμε στην ειδοποιό διαφορά μεταξύ ευπαθειών και παθών, την σχέση τους δηλαδή με τον ορθό λόγο και την ένταση τους σε επίπεδο φυσιολογίας, αξίζει να σημειώσουμε πως το παραπάνω σχήμα είναι ασύμμετρο. Ενώ δηλαδή έχουμε τέσσερα πάθη εντοπίζουμε μόνο τρεις ευπάθειες καθώς δεν φαίνεται να υπάρχει ευπάθεια η οποία να σχετίζεται με την λύπη. Τόσο η ανάγκη ύπαρξης αυτής της ασυμμετρίας όσο και η διαφορά μεταξύ ευπαθειών και παθών θα καταστεί σαφής από την ανάλυση της ειδοποιούς διαφοράς τους.

Οι ευπάθειες είναι σύμφωνες με τον ορθό λόγο ενώ τα πάθη είναι αντίθετα στον ορθό λόγο. Αυτό σημαίνει πως οι ευπάθειες ακολουθούν την αλήθεια του κόσμου σε αντίθεση με τα πάθη. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει το μόνο πράγμα το οποίο είναι πραγματικά ωφέλιμο για τους Στωικούς είναι η ίδια η αρετή ενώ το μόνο πράγμα το οποίο είναι πραγματικά επιβλαβές είναι οι κακίες. Ακολουθώντας αυτήν την αρχή ο σοφός επιθυμεί μόνο το αγαθό, πράττει μόνο το αγαθό και οι πράξεις αυτές του δημιουργούν χαρά και είναι επιφυλακτικός να μην διαφθαρεί η αγαθότητα του (ευλάβεια). Δεδομένου πως η αρετή αποτελεί μία διαθεσιακή κατάσταση της ψυχής, η οποία δεν μεταβάλλεται (Σιμπλικίος Είς Κατηγορίας 8.401.35, Κλήμης Στρωμ. 4.22.139.2.2), ο σοφός είναι αδύνατο να κάνει μία μη αγαθή πράξη. Το μόνο πράγμα το οποίο θα ήταν πραγματικά κακό για τον σοφό θα ήταν αυτό ακριβώς. Η πραγμάτωση μιας μη αγαθής πράξης. Σύμφωνα με τους Στωικούς, αυτή η δυνατότητα δεν υπάρχει καθώς οι πράξεις μας είναι κάτι το οποίο εξαρτάται πλήρως από εμάς και από τη στιγμή που ο σοφός κατέχει την αρετή ως ένα διαθεσιακό, μη μεταβαλλόμενο, στοιχείο του χαρακτήρα του δεν πρόκειται να πράξει ποτέ ανήθικα.

Ακόμα και στην περίπτωση που κάποιος μας βασανίζει απάνθρωπα προκειμένου να κάνουμε μία κακή πράξη, για παράδειγμα να προδώσουμε την θέση των συμμάχων μας στον πόλεμο, μόνο εάν συγκαταθέσουμε στην πρόταση πως «η ζωή μας ή το να μην νιώθουμε πόνο είναι σημαντικότερο από την αγαθότητα μας» θα πραγματοποιούσαμε αυτή την πράξη. Στην περίπτωση του σοφού κάτι τέτοιο είναι αδύνατο. Ο σοφός θα προτιμούσε το θάνατο παρά να διαφθαρεί ηθικά προδίδοντας τους ανθρώπους του. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια πως ο σοφός δεν βιώνει σωματικό πόνο. Σαφώς και σε μία κατάσταση βασανισμού ο σοφός θα πονούσε έντονα όπως κάθε άλλος άνθρωπος.

Πολλοί από εμάς ενδεχομένως να ομολογούσαν σχετικά εύκολα τις πληροφορίες που ζητά ο βασανιστής μας και θα έπρατταν τις πράξεις που θα μας υποδείκνυε. Αντίθετα με εμάς όμως που αποδίδουμε αξία τόσο στη ζωή μας όσο και στο να μην νιώθουμε πόνο, αυτό που γνωρίζει ο σοφός είναι πως παρόλους τους πόνους και τις δυστυχίες, τα βάσανα και τα άσχημα γεγονότα της ζωής, το μόνο πράγμα που έχει αξία και το οποίο μπορεί να μας κάνει πραγματικά ευτυχισμένους είναι η αρετή, η οποία εξαρτάται πλήρως από εμάς. Για αυτό είναι αδύνατο να υπάρξει μία ευπάθεια που να σχετίζεται με τον παροντικό πόνο. Ακόμα και στον τόρνο ο σοφός θα παρέμενε ατάραχος καθώς «Η παρουσία κανενός κακού δεν μπορεί να ταράξει τον σοφό».

Ας επιστρέψουμε τώρα στην ανάλυση των ευπαθειών. Ακολουθώντας το ίδιο μοντέλο που ακολουθήσαμε και στην ανάλυση των παθών είναι δυνατό να δημιουργήσουμε τον εξής πίνακα:

	Χρόνος:	Αξιολογική πεποίθηση:	Πεποίθηση η οποία σχετίζεται με την παρόρμηση:	Φυσιολογία συναίσθηματος:	Φαινομενολογία/ Συμπεριφορά:
Βούληση:	Μέλλον	Προσδοκώμενο καλό	ορεκτόν	Όρεξη	Αίσθημα επιθυμίας και κίνηση προς απόκτηση του αντικειμένου
Ευλάβεια:	Μέλλον	Προσδοκώμενο κακό	φευκτόν	Έκκλιση	Αίσθημα επιφυλακτικότητας και κίνηση προς αποφυγή του αντικειμένου
Χαρά:	Παρόν	Παροντικό καλό	Καθήκει διαστέλεσθαι	Έπαρση	Αίσθημα χαράς

Δεν υπάρχει	Παρόν	Παροντικό κακό	Καθήκει συστέλεσθαι	Συστολή	Αίσθημα λύπης
<i>Πίνακας 3: Η δομή των ευπαθειών στη στωική φιλοσοφία</i>					

Η βούληση λοιπόν αποτελείται από μία αληθή αξιολόγηση η οποία σχετίζεται με ένα μελλοντικό αντικείμενο το οποίο είναι πραγματικά αγαθό και με μία κρίση η οποία σχετίζεται με την παρόρμηση πως είναι ορθό να επιλέξω αυτό το αντικείμενο (όρεξη). Ως παράδειγμα μπορούμε να σκεφτούμε την επιθυμία που νιώθει ο σοφός αναφορικά με μία μελλοντική αγαθή πράξη που πρόκειται να πραγματοποιήσει.

Αντίστοιχα, η ευλάβεια αποτελείται από μία αληθή αξιολόγηση η οποία σχετίζεται με ένα μελλοντικό αντικείμενο το οποίο είναι πραγματικά κακό και με μία κρίση η οποία σχετίζεται με την παρόρμηση πως είναι ορθό να αποφύγω αυτό το αντικείμενο (έκκλιση). Ως παράδειγμα μπορούμε να σκεφτούμε την περίπτωση του Σωκράτη. Αυτό το συναίσθημα υποθέτουμε με βάση τις στωικές αναλύσεις πως πρέπει να ένιωσε ο Σωκράτης εμπρός στο δίλημμα του να δραπετεύσει από τη φυλακή ή να πει το κώνιο. Το να δραπετεύσει ταυτόχρονα θα σήμαινε πως ο Σωκράτης θα έπρεπε να προδώσει τις ηθικές του αρχές και την πίστη του στο Αθηναϊκό Κράτος και την δικαιοσύνη. Αντιλήφθηκε αυτό το γεγονός ως μία δυνητικά επιβλαβή πράξη για την αγαθότητα του και το απέφυγε.

Τέλος, η χαρά συνίσταται σε μία αληθή αξιολόγηση η οποία σχετίζεται με ένα παροντικό αντικείμενο το οποίο είναι πραγματικά καλό και με μία κρίση η οποία σχετίζεται με την παρόρμηση πως είναι ορθό να χαρώ από την παρουσία αυτού του αντικειμένου (έπαρση). Ως παράδειγμα μπορούμε να σκεφτούμε την εσωτερική ικανοποίηση που βιώνει κανείς όταν πραγματοποιεί μια αγαθή πράξη.

Το πρώτο που παρατηρούμε στην παραπάνω ανασυγκρότηση των ορισμών των ευπαθειών, είναι ότι οι ευπάθειες πηγάζουν από τον ίδιο μηχανισμό που πηγάζουν και τα πάθη. Και στα δύο γένη συναισθημάτων έχουμε μία αξιολογική πεποίθηση και επιπλέον μία πεποίθηση η οποία σχετίζεται με την παρόρμηση.

Όσον αφορά τις αξιολογικές πεποιθήσεις, οι αξιολογήσεις που μετέχουν στις ευπάθειες

είναι αληθείς ενώ οι αξιολογήσεις που σχετίζονται με τα πάθη είναι εσφαλμένες. Όλες οι πεποιθήσεις του Σοφού βρίσκονται σε απόλυτη συνοχή μεταξύ τους (ομολογία) σε αντιδιαστολή με τις πεποιθήσεις των πολλών. Πράγματι ένας άνθρωπος είναι δυνατό να συγκαταθέτει σε περισσότερες από μία εσφαλμένες αξιολογικές πεποιθήσεις. Ας σκεφτούμε το παράδειγμα ενός ανθρώπου ο οποίος αποδίδει αξία στα γλυκά και ταυτόχρονα αποδίδει αξία και στην υγεία του. Αυτές οι δύο αξιολογικές πεποιθήσεις θα έρχονται διαρκώς σε σύγκρουση και θα δημιουργούν σύγχυση στη ψυχή του. Τέτοιου είδους σύγχυση δεν υφίσταται ποτέ στη ψυχή του Σοφού αφού όλες ακολουθούν την αλήθεια του κόσμου και έτσι βρίσκονται σε απόλυτη συνοχή και μεταξύ τους.

Όσον αφορά την ορμητική τους διάσταση τόσο οι ευπάθειες όσο και τα πάθη παρουσιάζουν την ίδια φυσιολογία (εκτός βέβαια από το πάθος του πόνου για το οποίο δεν υπάρχει κάποια σχετική ευπάθεια). Έτσι λοιπόν τόσο η ηδονή όσο και η χαρά αποτελούν έπαρση της ψυχής, ο φόβος και η ευλάβεια αποτελούν έκκλιση και η επιθυμία και η βούληση όρεξη. Η σωματικότητα αυτών των κινήσεων είναι το στοιχείο που εξασφαλίζει πως όλα τα παραπάνω συναισθήματα έχουν συγκεκριμένη φαινομενολογία. Όλες οι κινήσεις, ως κυριολεκτικές κινήσεις της ψυχής οδηγούν τους ανθρώπους στο να βιώνουν τα συναισθήματα τους με συγκεκριμένο τρόπο. Συνεπώς, από τη σκοπιά τόσο της φυσιολογίας όσο και της φαινομενολογίας των συναισθημάτων οι ευπάθειες και τα πάθη φαίνεται πως ομοιάζουν.

Είναι αλήθεια πως λίγα μόνο αποσπάσματα ασχολούνται με αυτό το ζήτημα. Τούτο συμβαίνει καθώς οι Στωικοί εστίασαν περισσότερο στα αίτια που μας οδηγούν στο να έχουμε εσφαλμένα συναισθήματα και τα αίτια αυτά είναι οι εσφαλμένες αξιολογικές και πεποιθήσεις η οποίες σχετίζονται με την παρόρμηση μας. Η φυσιολογία και η φαινομενολογία των συναισθημάτων είναι κάτι το οποίο έπεται των δύο αυτών αιτίων. Παρόλα αυτά, κατά την γνώμη μας, υπάρχει μία κεντρική διαφορά μεταξύ ευπαθειών και παθών αναφορικά με τη φυσιολογία και τη φαινομενολογία τους. Σε κάποιους από τους ορισμούς των παθών συναντάμε τον όρο «πλεονάζουσα ορμή» ενώ επιπλέον στους ορισμούς που παρουσιάσαμε παραπάνω η ορμητική κίνηση των παθών παρουσιάζεται ως άτακτη (άτάκτως κινητικών) σε αντίθεση με την ορμητική κίνηση των ευπαθειών η οποία δεν φαίνεται να παρουσιάζει αυτό το στοιχείο. Ο συνήθης τρόπος με τον οποίο ερμηνεύεται ο όρος «πλεονάζουσα ορμή» σχετίζεται με το γεγονός

ότι τα πάθη υπερβαίνουν τις επιταγές του λόγου και σχετίζονται με εσφαλμένες αξιολογικές πεποιθήσεις. Στον αντίποδα αυτής της ερμηνείας μπορούμε να προτείνουμε πως ο όρος «πλεονάζουσα ορμή» δεν σχετίζεται μόνο με τα αξιολογικά χαρακτηριστικά των παθών αλλά και με την ορμητική τους διάσταση. Οι πολλοί βιώνουν τα συναισθήματα τους με πολύ πιο έντονο τρόπο από τον τρόπο με τον οποίο ο σοφός βιώνει τις ευπάθειες.

Στο απόσπασμα 8 ο Χρύσιππος αναφέρεται σε κινήσεις οι οποίες (όπως όλες βέβαια οι κινήσεις στο στωικό σύστημα) παράγονται από κάποια ορμή. Η διαφορά που σημειώνει ωστόσο έγκειται στο γεγονός πως το περπάτημα αποτελεί μία κίνηση η οποία είναι ελεγχόμενη, ο πράττων είναι δυνατόν να σταματήσει ή να αλλάξει την κατεύθυνση του όποτε αυτός το επιθυμεί. Στην περίπτωση του τρεξίματος αντίθετα κάτι τέτοιο δεν ισχύει. Όταν κάποιος ξεκινά να τρέχει δεν είναι πλέον δυνατό να σταματήσει όταν το επιθυμεί αλλά ούτε και να αλλάξει κατά βούληση την κατεύθυνση του. Επιπλέον το παραπάνω απόσπασμα μας παρουσιάζει τη σχέση της κίνησης με την έλλογη ή άλογη ορμή από την οποία παράγεται. Στην περίπτωση των ευπαθειών η κίνηση είναι ελεγχόμενη και δεν υπερβαίνει το σημείο εκείνο που ο λόγος θεωρεί πως είναι το σωστό. Στην περίπτωση των παθών αντίθετα τόσο η ορμή είναι αντίθετη με τον ίδιο τον ορθό λόγο όσο και η κίνηση που παράγεται είναι πολλαπλάσια της ορμής από την οποία παράγεται και δεν μπορεί πλέον να ελεγχθεί. Αυτό μας οδηγεί στην ιδέα πως τα συναισθήματα των παθών και των ευπαθειών –παρόλο που παράγονται από τον ίδιο μηχανισμό- εμφανίζουν διαφορές όσον αφορά την ένταση τους. Οι κινήσεις που παράγονται από τις ευπάθειες είναι ελεγχόμενες ενώ οι κινήσεις που παράγονται από τα πάθη είναι άτακτες και εξαιρετικά έντονες. Ο σοφός αποφεύγει τα αντικείμενα των παθών και απολαμβάνει την αρετή, υπό μία έννοια, «περπατώντας» ενώ αντίθετα οι πολλοί κυνηγούν όσα επιδιώκουν ή αποφεύγουν όσα φοβούνται «τρέχοντας».

Αυτή η ιδέα είναι εξαιρετικά σημαντική για δύο λόγους. Πρώτον, η όλη παρουσίαση της ορμητικής διάστασης των ευπαθειών, της φυσιολογίας και της φαινομενολογίας τους μας οδηγεί αναγκαία στην θέση πως ο σοφός βιώνει τα συναισθήματα του και δεν είναι καθόλου αποκομμένος από την ανθρώπινη φύση του. Δεύτερον, αυτό που μας αποσαφηνίζει το απόσπασμα 8 είναι το γεγονός πως ο σοφός βιώνει τα συναισθήματα του ελεγχόμενα και δεν επιτρέπει στην παραγόμενη κίνηση να υπερβεί την φυσική ορμή της ευπάθειας. Αξίζει να σημειώσουμε σε αυτό το σημείο πως δεδομένου πως οι

ευπάθειες βασίζονται σε αληθείς αξιολογήσεις οι Στωικοί θα μπορούσαν να ισχυριστούν ενδεχομένως πως δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα ο σοφός να βιώνει τα συναισθήματα του εξαιρετικά έντονα καθώς τα συναισθήματα αυτά σχετίζονται σε την ίδια την αρετή. Αντί να προβούν όμως σε αυτή τη θέση αναγνωρίζουν πως η υπερβολή στην κίνηση, η υπερβολή στον τρόπο με τον οποίο βιώνουμε ένα συναίσθημα είναι πιθανό να μας οδηγήσει σε πράξεις αντίθετες προς τον ορθό λόγο. Ακριβώς γι' αυτό ο σοφός δεν επιτρέπει στα συναισθήματα του να τον συνεπάρουν αλλά αντίθετα τα βιώνει ελεγχόμενα.